

Slavoniji tokom Hrvatskog proljeća, pisanju slavonskih dnevnih listova o svim dešavanjima u vezi sa masovnim pokretom, hrvatsko-srpskim obračunavanjima, kao i odnosima između suprotstavljenih snaga na političkoj, idejnoj i kulturnoj razini.

Nakon iščitavanja i analiziranja zbornika radova stiže se dojam da su mnoga do sada neistražena područja dobila materijala za pokretanje novih studija. Ukazano je

ne samo na novu literaturu i izvore, nego i na ono što bi trebalo tražiti dalje. Ovim naučnim skupom i Zbornikom, dalo se jedno novo osvježenje u rasvjetljavanju različitih momenata iz najvažnije historijske epizode za hrvatsku i jugoslavensku historiju poslijeratnog/socijalističkog perioda ■

Haris Bajić

Kosta Nikolić, Vladimir Petrović (prir.), *Od mira do rata: dokumenta Predsjedništva SFRJ*. Tom 1, (januar - mart 1991), Institut za savremenu istoriju, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2011, 480., Tom 2, (jun – jul 1991): rat u Sloveniji, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2012, 376.

Kao rezultat rada na projektu *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku – između demokratije i diktature*, pred nama je treća tematska zbirka dokumenata koja u dva toma predstavlja ključnu dokumentaciju za razumijevanje raspada Jugoslavije. Autori su ovom prilikom odabrali dokumente sa sjednica Predsjedništva zbog toga što je ono igralo "važnu ulogu u dinamici razvoja jugoslovenske krize"; a same stenografske bilješke predstavljaju autentične stavove saveznih i republičkih političkih elita. Višestranačkim izborima promjenjeni su uslovi političke borbe te se u Predsjedništvu više nisu nalazili samo predstavnici republičkih komunističkih grupa nego i predstavnici novoformiranih političkih stranaka, kakav je slučaj bio sa predstavnicima iz Slovenije i Hrvatske (J. Drnovšek i S. Mesić). Naime, Predsjedništvo je postajalo "podijum za produbljiva-

nje postojećih sukoba" kao i za stvaranje novih. Dokumenti izneseni na ovom mjestu dostupni su kao dokazni materijal i na internet stranici ICTY u predmetu Slobodan Milošević.

Uvodna studija se sastoji iz tri dijela u kojima je obrađeno pitanje nastanka, funkcije i sastava kolektivnog Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, koje je uprkos sumnjama i nakon smrti Josipa Broza pokazalo "zavidan stepen kohezije", a koja je zavisila "od kompatibilnosti republičkih političkih elita". Potom je opisana i uloga JNA u krizi te u najkraćim crtama prikazan početak raspada Jugoslavije. Tokom osamdesetih je postalo očito kako se ova institucija, odnosno članovi Predsjedništva, pod pritiskom ekonomske krize i loših međunacionalnih odnosa, sve više vežu za sopstvene republike, čime je sama institucija Predsjedništva

gubila identitet i više nije uspjevala ostati nezavisna. Nakon Titove smrti vrhovni zapovjednik JNA postalo je Predsjedništvo SFRJ, ali je ono u praksi, po pravilu, u vezi armijskih pitanja konsultiralo saveznog sekretara odbrane. Svojevrsno okretanje republika ka vlastitim unutrašnjim interesima, također nakon 1980. godine, omogućilo je da JNA postepeno postane bitan politički činilac u zemlji. JNA je tokom 80-ih bila za evropske prilike reprezentativna vojna snaga, ali je uoči raspada države koncepcijski, doktrinarno i po opremljenosti bila zastarjela i prevaziđena institucija, što se najbolje pokazalo početkom 90-ih godina kada je postala vidljiva potpuna nesnalažljivost u procesima raspada komunističkih sistema u Evropi.

Autori navode kako su ishodište krize u zemlji bili neriješeni srpsko-hrvatski odnosi, a koji su bili ili još uvijek jesu "više stvar iracionalnih simbola nego realnosti", a rat je započeo kada je ukazano na mogućnost rješavanja ekonomske krize, u državi koja je i gospodarski bila daleko razvijenija od zemalja Istočnog bloka, "što samo po sebi ukazuje na iracionalne i antiistorijske motive koji su ga pokrenuli." (I, 30.)

Autori su ukazali na ključne događaje koje su jugoslavensko društvo vodile u vojne okršaje. Početak 1991. godine je obilježen neovlaštenom emisijom više od dvije milijarde njemačkih maraka u domaćoj protuvrijednosti kojom je, prema ocjeni SIV-a, Srbija ugrozila stabilnost dinara, a time i samo jedinstvo zemlje. U Kninu je otprilike u isto vrijeme sprovedena opšta mobilizacija rezervnog sastava milicije te je formiran Oblasni SUP Srpske autonomne oblasti Krajine. Predsjedništvo je potom donijelo i odluku o rasformiranju i razoružanju svih naoružanih formacija koje su izvan komande oružanih snaga SFRJ ili

organa unutrašnjih poslova. (I, 59-60.) Ova odluka je dovela samo do diplomatskog prepucavanja, negiranja postojanja nelegalnog naoružanja te probijanja rokova u kojima se ono mora predati. Tokom ove sjednice od 25. januara 1991. godine razmatrano je i pitanje granica među republikama. (I, 61-87.) Sastankom A. Izetbegovića i S. Miloševića u Beogradu, 22. januara 1991. godine započeli su razgovori o budućnosti Jugoslavije. Nedugo zatim održan je sastanak delegacija Slovenije i Srbije. Ovaj sastanak je u velikoj mjeri određivao dalji tok događaja budući je tada dogovoreno polazište prema kojem pravo naroda na samoopredjeljenje ne može ničime biti ograničeno. Upravo u ovom momentu trebamo i tražiti dodirne tačke Srbije i Slovenije tokom procesa rješavanja jugoslavenske krize, kao i u činjenici da je i M. Kučanu i S. Miloševiću odgovaralo da se određene političke odluke donose izvan državnih i republičkih institucija. Kučan je federalne institucije želio vidjeti samo kao organizatora i moderatora razgovora među republikama (I, 32.), dok je od Miloševića opozicija u Srbiji tražila "da Skupština bude jedino mesto na kome će se utvrditi srpska nacionalna platforma za dalje razgovore" (II, 20.) Jedan od "blještavijih" događaja je, svakako, i emitiranje filma Uprave bezbjednosti JNA u Dnevniku TV Beograd, o uvozu oružja u Hrvatsku, čime je otvorena afera o ilegalnom uvozu naoružanja u Hrvatsku. Stenogram ovog filma je uvršten u zbirku dokumenata. (I, 88-99.) Sjednica tokom koje je emitiran Dnevnik je prekinuta kako bi ga prisutni pregledali. Na sjednici od 13. februara je razmatrana Informacija SIV-a o rezultatima dogovora sa vladama i izvršnim vijećima republika u vezi sa obezbjeđivanjem funkcioniranja SFRJ u prelaznom periodu, te politička budućnost zemlje (što

je stalna tačka dnevnog reda na sjednici, te je isto razmatrano i 22. februara). (I, 100-180; 181-206.)

Prema autorima, Hrvatski Sabor je usvajanjem *Rezolucije o prihvatanju postupaka za razdruživanje Hrvatske od SFRJ*, 21. februara 1991. godine izazvao reakciju V. Kadijevića koji je B. Joviću, tadašnjem Predsjedniku Predsjedništva SFRJ, ponudio usluge JNA u rušenju vlasti u Sloveniji i Hrvatskoj. Nakon donošenja odluka kojim se Srbi u Hrvatskoj proglašavaju suverenim narodom s pravom na autonomiju (26. februara 1991.), u Kninu je 28. februara donesena *Rezolucija o razdruživanju Republike Hrvatske i SAO Krajine*. Do kraja maja 1991. godine je izabrana i prva vlada ove tvorevine. Na sjednici od 1. marta razmatrani su materijali stručne radne grupe pod nazivom *Koncept sadržaja najbitnijih odnosa u jugoslovenskoj državnoj zajednici i Predlog ustavno-pravnog postupka za izdvajanje iz Jugoslavije*. (I, 247-318.) U Pakracu je nakon preuzimanja zgrade opštine i milicije od srpskih jedinica koje se odigralo krajem februara, a potom i vraćanja istih u ruke hrvatskog MUP-a, 2. marta došlo do prvih oružanih incidenata "na relaciji Hrvatska – JNA", koji su izbili prilikom ulaska snaga JNA u ovo mjesto u zapadnoj Slavoniji. Ovaj je događaj razmatran na sjednici Predsjedništva održane istoga dana u kasnim večernjim satima. (I, 319-369.) Iako u ovim obračunima nije bilo stradalih, ovaj je događaj izazvao novi val mitinga u Beogradu (3. mart), Banja Luci i Kozari, a mediji su iskoristili priliku za potpaljivanje strasti u javnosti.

Autori su događajima koji su se odvijali u Beogradu tokom 9. marta 1991. godine i neposredno nakon toga, posvetili posebno potpoglavlje, a zvanično je riječ o demonstracijama čitave lepeze srbijanske

opozicije protiv Miloševićeva informativnog monopola. Nakon burnih martovskih događaja, Milošević je nastojao vratiti poljuljani autoritet i legitimitet u javnosti. U tome je uspio prikazujući se kao branitelj srpstva. Trodnevna sjednica koja je trajala od 12. do 15. marta 1991. (I, 370-395.) je "predstavljala vrhunac nastojanja vojnog faktora da utiče na rasplet jugoslovenske krize". Borisav Jović je nakon sjednice podnio ostavku na mjesto Predsjednika Predsjedništva. Prije nego što je ostavka povučena, Miloševiću je pružena prilika da potpuno dezavuiraju ovu instituciju u javnosti, što je naročitog učinka imalo u unutrašnjosti Srbije, gdje je i imao glavninu glasačkog tijela. Krajem mjeseca je Skupština Srbije proširila predsjedničke ovlasti Slobodana Miloševića.

Posljednji objavljeni dokument u prvom tomu je stenogram sa proširene sjednice Predsjedništva održane 21. marta 1991. godine. Predsjedništvo je na ovoj sjednici pored razmatranja pitanja političke budućnosti zemlje raspravljalo i o prijedlogu ustavno-pravnog postupka za izdvajanje iz Jugoslavije. Nakon iscrpljujuće rasprave o predviđenim temama zaključeno je da će se razgovor oko najosjetljivijih političkih pitanja nastaviti na sastanku republičkih predstavnika.

Dokumenti objavljeni u drugom tomu kronološki prate razdoblje u kojem će doći do prvih ozbiljnijih sukoba i izbijanja rata. Zaoštavanje krize tokom proljeća 1991. godine je prikazano u uvodnoj studiji. Podjele u Predsjedništvu su bile jasno vidljive nakon pokušaja zavođenja vanrednog stanja, sredinom marta 1991., ali i prilikom nepoštivanja smjene na čelu ove institucije, kada S. Mesić nije izabran za Predsjednika ovog tijela, kako je to proceduralno predviđano. Predsjedništvo se ovim svojevrsnim

skandalom vratilo u žižu interesovanja javnosti. Nova serija udaraca u procesu razbijanja Jugoslavije krenula je sredinom maja, kada je iz Slovenije ocijenjeno da Jugoslavija više ne postoji. Srbija nije propustila da i u ovom momentu istakne svoje tumačenje prava na samoopredjeljenje naroda, te da se u preuređenoj Jugoslaviji mora poštovati demokratski princip – jedan čovjek, jedan glas. U Hrvatskoj se 19. maja 1991. održao referendum na kojem su se građani izjasnili za nezavisnost Hrvatske.

Neovisni jedan od drugog, napori Ante Markovića i Jamesa Bakera, koji su išli u pravcu očuvanja Jugoslavije, bili su neuspješni. Marković je obavio službeni posjet Parizu, gdje je od F. Mitteranda dobio podršku za svoj program privredne reforme. Predsjednik SIV-a je djelovao i u Saboru Hrvatske gdje je 24. juna, prije usvajanja *Deklaracije o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske* pokušao hrvatsku političku elitu nagovoriti da ne proglašava nezavisnost te je tom prilikom zastupnike upitao da li su odluke koje namjeravaju donijeti "akt sile ili demokratski proces promena odnosa u jugoslovenskom društvu" te "da li je trenutak odluke o razdruživanju doista čin transformacije koji sobom nosi ekonomsku efikasnost, izgradnju pravne države, slobodu građana, autonomnu štampu, socijalnu pravdu i demokratski napredak ili je to jednostrani akt iza kojeg umjesto privatizacije stoji etatizacija vlasništva, umjesto demokracije stvaranje unitarne države, a umjesto sanacije poduzeća kolaps i stihija." Baker je, s druge strane, potezom odobravanja ekonomske pomoći Jugoslaviji, od koje će biti izuzeta Srbija, potaknuo antiameričko raspoloženje u republici. Nakon ukupno devet sastanaka sa jugoslavenskim republičkim liderima američki državni sekretar je shvatio

da je njegov pokušaj posredovanja u SFRJ doživio promašaj, a impresije je podijelio sa svojim predsjednikom riječima: *we don't have a dog in this fight*. Autori su prikazali sadržaj američke obavještajne procjene iz jeseni 1990. godine (koja se ispostavila kao ispravna), i u kojoj je procijenjeno da će se izjave zvaničnika SAD-a citirati izvan konteksta i da će od jugoslavenskih političara biti upotrebljavane za dobijanje podrške svojih naroda. Isto je tako u procjeni ispravno predviđeno da Sovjetski Savez neće imati direktan utjecaj na ishod rješavanja krize u Jugoslaviji te će tokom ovog procesa biti posmatrač, a ne učesnik. Jedan od posljednjih konkretnih pokušaja u potrazi za rješanjem jugoslovenske krize bio je prijedlog A. Izetbegovića i K. Gligorova, s kraja maja mjeseca 1991. godine u kojem je prema principu 2+2+2 predviđena asimetrična federacija. *Platforma* je javnosti predstavljena 4. juna 1991. godine. Prema Izetbegovićevim riječima ona je pružala mogućnosti za konstruktivne razgovore budući da su u njoj objedinjeni principi države i kontinuitet Jugoslavije, što je bila želja Srbije, koja je uz Crnu Goru trebala biti središte federacije (odnosno konfederacije), a istovremeno je, s druge strane, *Platforma* ostajala i na načelima suverenosti republika koje je traženo u Sloveniji i Hrvatskoj. One bi, unutar zajednice, bile onoliko suverene i autonomne koliko bi to smatrale za potrebno. Bosna i Hercegovina te Makedonija bi prema *Platformi* bile polusamostalne, ali konstitutivne republike, a izraženo je i vjerovanje u zadržavanje dotadašnjeg imena države – Jugoslavija.

Slovenija je svoj put zacrtala nakon održavanja referenduma građana za nezavisnost održanog 23. decembra 1990. godine, u kojem je 88% biračkog tijela glasalo "za". Koordinirano sa odlukama Sabora u

Hrvatskoj, slovenski parlament je 25. juna usvojio ustavni akt o osamostaljenju i za to predviđene zakonske radnje. (II, 85-87.) *Povelja o nezavisnosti Slovenije* i *Deklaracija o nezavisnosti Slovenije* su objavljene 26. juna 1991. godine, te je nakon toga, tokom dana slovenska milicija preuzela kontrolu nad graničnim prijelazima, sa kojih su državni simboli SFRJ zamjenjeni slovenskim. Reakcije na ove odluke Slovenije i Hrvatske (25-26. juna) su u Skupštini Jugoslavije i Skupštine Srbije tumačene kao neustavne i jednostrane, a tražen je i oružani odgovor. SIV je odluke ocjenio kao političko-pravno i faktičko izdvajanje iz Jugoslavije, ali s druge strane i da predstavljaju jednostrane akte koje ih čine nelegalnim i nelegitimnim. Vlada je svoje reakcije ograničila na pitanje kontrole državne granice. Veliki predmet rasprava je izazvala upravo naredba SIV-a prema kojoj su savezna milicija i granične jedinice JNA bile ovlaštene da obezbijede "izvršavanje saveznih propisa o prelasku državne granice na teritoriji Republike Slovenije". (II, 90-91) Ova je odluka i naredba od vojnih struktura protumačena kao svojevrsno vladino odobrenje za pokret JNA u Sloveniji. (II, 40-41.) Slovenska je vlada pismom SIV-u, za koje vojni zapovjednici nisu znali, najavila da će se akcija JNA smatrati agresijom. Pored navedenog, zapovjedništvo Pete vojne oblasti nije imalo uvid u cjelovite planove koji ukazuju na trajavost i neupućenost, budući su smatrali da će izlazak tenkova JNA na ulice izazvati strah te da do otpora slovenske TO neće ni doći. Tako su golobradi regruti JNA u Sloveniji, kojima nije rečeno ni gdje, ni zašto idu zapravo poslani u "ratnu avanturu sa nesagledivim posledicama." (II, 44-45.) Pored uspjeha u vatrenim okršajima protiv JNA (u kojima Armija nije pokrenula svoje pune efektivne), teritorijalci Slovenije

i slovensko rukovodstvo uspješno su vodili i koristili informativno-propagandni rat. Vojno rukovodstvo Armije je bilo podijeljeno na one koji su željeli nastaviti djelovanje uz pomoć avijacije i na one koji su predlagali povlačenje na granice "srpskih teritorija" u Hrvatskoj.

Miloševićeva reakcija je uslijedila krajem juna, nakon gotovo izvjesnog debakla JNA u Sloveniji. U javnost je plasirana promjena koncepta prema kojem se Slovenija treba otcijepiti, isto kao i oni djelovi Jugoslavije i to linijom koja je odgovarala Miloševiću, što je bio jedan od predmeta razgovora Miloševića i R. Karadžića. (II, 106-108.) Ubrzo je, početkom jula, pažnja javnosti skrenuta na atentat (kasnije je postalo jasno) hrvatskih ekstremista na načelnika osječke policijske uprave, Josipa Reihla Kira i saradnike. Dogovor o apsolutnom prekidu vatre u Sloveniji je postignut na sjednici Predsjedništva 4. jula 1991., a imao se provesti najkasnije do 7. jula, kada je usvojena *Brijunska deklaracija*. (II, 112-135.) Odluka o premještanju jedinica JNA donesena je 18. jula, što je trebalo okončati u roku od tri mjeseca. (II, 282-284.) Prema autorima ovaj potez predstavlja suštinsko priznavanje slovenačke nezavisnosti i samo jednu u nizu od pogrešnih procjena. Odluka je isto tako označila i kraj socijalističke Jugoslavije – države kakvu više nitko nije želio.

Autori su na kraju Toma 1 priložili hronologiju koja je nastala u okviru priprema za sjednicu 12. marta 1991. godine u Predsjedništvu SFRJ, a spisak konsultiranih izvora, memoarske građe i ostale relevantne literature, na kraju Toma 2 ove zbirke dokumenata, što će uvelike olakšati posao istraživačima koji se bave procesom raspada Jugoslavije i historijom postsocijalističkog razdoblja države koja je *odumrla*. Objavlivanjem ove dokumentacije izda-

vači su uvelike doprinjeli mogućnostima stvaranja plastičnije slike historije raspada Socijalističke Federativne Republike Jugo-

slavije koje je ključno za razumijevanje razdoblja koje je uslijedilo ■

Edin Omerčić

Amra Čusto. Uloga spomenika u Sarajevu u izgradnji kolektivnog sjećanja na period 1941-1945. i 1992-1995. – komparativna analiza. Sarajevo: Institut za istoriju, Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, 2013, 142.

U okviru izdavačke djelatnosti Instituta za istoriju, ovaj put u suizdavaštvu sa Kantonalnim zavodom za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo, izašla je nova knjiga, autorice Amre Čusto, pod naslovom *Uloga spomenika u Sarajevu u izgradnji kolektivnog sjećanja na period 1941-1945. i 1992-1995. – komparativna analiza*. Ovo djelo rezultat je istraživanja napravljenih za magistarski rad koji je odbranjen 2012. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Izazovi s kojim se suočila autorica bili su brojni, s obzirom da nije bilo lahko istraživati i komparirati dva dijametralno različita društveno-politička sistema. U socijalističkom periodu u Sarajevu se podižu spomenici radi sjećanja na Drugi svjetski rat, odnosno s ciljem izgradnje sjećanja na Narodnooslobodilačku borbu (NOB), narodne heroje i tekovine revolucije te se razvija jedinstvena memorija na ta dešavanja. Za razliku od toga, u periodu poslije raspada Jugoslavije i po završetku ratnih dešavanja 1992-1995. godina nastupa sasvim drugačije vrijeme, kada zbog podijeljenosti bosanskohercegovačkog društva, sagledavanje kolektivnog sjećanja u Sara-

jevu predstavlja samo jednu interpretaciju stvarnosti.

Kao osnovna izvorna podloga u istraživanju korišteni su spomenici NOB-e i radničkog pokreta te spomenici posvećeni 1992-1995. godini, kao i evidencija spomenika koju posjeduje Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajeva. Osim toga, korištena je i građa iz Arhiva Bosne i Hercegovine, prije svega iz fonda SUBNOR – Komisija za njegovanje tradicije NOR-a. Rad se bazira i na brojnoj štampi te značajnom popisu relevantne literature, knjiga i članaka, kao i brojnim internet izvorima.

Knjiga je koncipirana iz više poglavlja. Tematski posmatrano mogu se izdvojiti tri cjeline, dvije veće i jedna manja. Prvu sadržnu cjelinu čini analiza spomeničke kulture iz socijalističkog perioda vezane uz Drugi svjetski rat, partizane i NOB, dok drugu cjelinu čini analiza spomeničke kulture iz perioda poslije 1995. godine koja se bazira na dešavanjima iz ratniog perioda 1992-1995. godina. Treće, nešto manje poglavlje knjige predstavlja komparaciju dvije spomenute problematike, te uočava koje su to njihove sličnosti a koje razlike.